

De electorale ontwikkelingen in 2008 rond Rita Verdonk en Geert Wilders lijken op hetgeen in 2002 aan de hand was met Pim Fortuyn. Toch heb je het gevoel als je de kwartaalberichten van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) uit 2008 leest dat evenmin als in 2002 beseft wordt wat nu eigenlijk de motor is van deze heftige electorale bewegingen. De forse stijging van het vertrouwen in regering en politiek in het laatste kwartaal, na de ingrepen in de bankensector, geeft daarvan een goede aanwijzing. Maar ook die lijkt niet begrepen te worden. Dat kan desastreuze gevolgen hebben als de gure wind van de economische crisis echt door de bevolking in Nederland en de rest van Europa gevoeld wordt in 2009 en de jaren erna.

Zowel in politiek Den Haag als in de publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) wordt sinds 2002 beweerd dat de opkomst van Pim Fortuyn niet te voorzien was. Ook in zijn publicaties *De sociale staat van Nederland* (sinds 2001) en de in 2008 gestarte COB-kwartaalberichten toont het SCP aan niet goed te begrijpen wat de Nederlandse burgers eigenlijk bezielt. Men vindt al heel lang geen antwoord op de vraag hoe het toch kan dat Nederlanders zo tevreden zijn over het éigen leven, maar toch zo weinig vertrouwen hebben in regering en politiek. In meerdere interviews heeft directeur prof. Schnabel dit probleem verwoord. ‘Er gaat zoveel goed in Nederland, maar niemand wil het horen’ was de kop van een interview in *Trouw* in 2007.² Ook de rest van het artikel is doordrenkt met onbegrip van het SCP over wat zich in Nederland aan het afspelen is: ‘Niemand, ook het SCP niet, zag de katalyserende werking aankomen die Fortuyn op de ontevredenheid had,’ zegt Schnabel. Een constatering die niet alleen fout is, maar ook karakteristiek voor het onvermogen dat in politiek Den Haag heerst om de werkelijkheid onder ogen te zien.

In 1998, direct na de Tweede-Kamerverkiezingen die ervoor zorgden dat Paars kon blijven regeren, en ruim drie jaar voor de opkomst van Fortuyn, schreef ik in een artikel in *Het Parool* met de titel ‘Het zwevend electoraat’³ het volgende:

We gaan naar situaties toe, en sneller dan menigeen denkt, waar in een relatief korte periode 20 à 30 procent van het electoraat een overgang maakt: door thuis te blijven, een andere bestaande partij te kiezen of een nieuwe club te steunen. [...] Een nieuwe club met een aansprekend issue en een aantrekkelijke leider kan best eens vanuit het niets zich voegen bij de huidige grote drie, zoals al in een aantal gemeenten is gebeurd.

Vanaf september 2001, direct nadat Fortuyn had aangekondigd de politiek in te gaan, en op ongeveer drie zetels in de peilingen stond, heb ik aangegeven dat hij een grote electorale potentie had. In een artikel in de *Volkscrant* op 20 november 2001⁴ beschreef ik de combinatie van factoren die daar volgens mij verantwoordelijke voor waren, met als laatste factor:

Elke keer als een partij, waar dan ook in de wereld, opkomt met een onderwerp dat niet 'politiek correct' is wordt zij verketterd door de bestaande politieke partijen en een groot deel van de media. Maar elke keer weer blijkt dát juist die electorale positie van zo'n partij te versterken. Die fase zal volgens mij in Nederland nog gaan komen.

In de zes maanden erna ontwikkelde de steun voor Fortuyn zich op de wijze die ik had aangekondigd. Het grootste deel van de media en de politieke partijen reageerde op de voorspelde wijze: met een mengeling van afwijzing en ongelooft. Het kwam zijn populariteit alleen maar ten goede. Dit patroon heeft zich daarna, in een wat andere verschijningsvorm, voortgezet.

Hoe kan het dan toch dat in Den Haag, politici, een groot deel van de media en het SCP sinds 2002 stellen dat ze erdoor werden verrast? En hoe komt het dat ze tegelijkertijd nog steeds laten zien niet te begrijpen wat zich afgespeeld heeft en zich afspeelt onder de burgers in Nederland?

Dit lijkt het antwoord te zijn: een groot deel van de Haagse politici en parlementaire pers – in symbiose met elkaar levend – en adviesorganen als het SCP kijken naar burgers vanuit de vierkante kilometer rond het Binnenhof. Een bolwerk met eigen regels en mores. Waar mensen hard hun best doen om via wet- en regelgeving het land te besturen. Maar waar men tegelijkertijd behoorlijk is losgezongen van de echte werkelijkheid waar burgers mee te maken hebben.

Wanneer je niet vanuit 'Den Haag' maar vanuit het land kijkt naar overheid en burgers, zie je iets heel anders. In het dagelijks leven is de burger zich namelijk amper bewust van hetgeen de overheid presteert. Zeker in een periode van economisch hoogtij was de politiek voor veel Nederlanders hooguit een boeiend randverschijnsel. Een leuk debat over zaken die ons dagelijks leven meestal niet raken. Waar je naar kijkt alsof je naar het Big-Brotherhuis kijkt, of naar een voorstelling van een toneelgezelschap (de Haagsche Comedie). Waarom zou de burger als hij (heel) tevreden is over zijn dagelijks leven, direct de overheid hiervoor dankzeggen?

Er zijn twee belangrijke redenen waarom er juist een grote discrepantie is tussen de tevredenheid over het eigen leven en de tevredenheid over de overheid, en die de basis zijn van de onbegrepen ontwikkelingen bij het electoraat in de afgelopen 15 à 20 jaar:

1. Daar waar je als burger in praktische zin met de overheid te maken hebt, zowel in het dagelijks leven als vanuit de media, zie je vooral een bureaucratische, klantovriendelijke, ouderwetse, niet lerende, ontoegankelijke en inefficiënte organisatie. Die burger is door een combinatie van redenen een heel andere burger geworden dan 40 jaar geleden. Zo is er sprake van een steeds hogere opleidingsgraad, een inmiddels massale verspreiding van PC en internet en een ruime beschikbaarheid van informatiebronnen over van alles en nog wat. Die burger kent bij het bedrijfsleven een veel grotere keuze en keuzevrijheid dan 40 jaar geleden. Maar overall waar de overheid een belangrijke stem in het kapittel heeft ziet de burger misschien wel goedwillende ambtenaren, maar een systeem dat nog erg top-down

opereert, en niet zoveel verschilt van hoe het 20 of 30 jaar geleden was. De paarse krokodil is overal. Daarbij gaat het niet alleen om de formele gang van zaken die slecht geregeld is en waar een en ander ook slecht op elkaar is afgestemd; de klantvriendelijkheid is vaak ver te zoeken. De mogelijkheden voor burgers om bij de overheid lokethandelingen af te handelen via internet zijn anno 2009 nog steeds pover en meestal traag. Afhandelingen van klachten zijn ondoorzichtig en lijken vooral bedoeld om het eigen falen te verhullen. Kortom: de wereld is snel veranderd en de overheid heeft dat tempo niet kunnen volgen en loopt steeds meer achter.

Daar waar de overheid grote klussen start ziet de burger vele bewijzen van incompetentie. De Betuwelijn, de hogesnelheidslijn, de Noord/Zuidlijn, de verbouwing van het Rijksmuseum, de ov-chipkaart, de automatisering van de belastingdienst. Als de overheid bij grote projecten betrokken is, dan lijkt het met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid veel langer te duren en veel meer te kosten dan oorspronkelijk verwacht en de uitkomst is onzeker.

De buitenkant van het door de overheid opgetrokken gebouw lijkt er nog wel goed uit te zien, maar als een burger naar binnen gaat blijkt het een façade te zijn, waarachter het vaak een puinhoop is. Onderwijs, gezondheidszorg, inburgering, misdaadbestrijding; de patronen zijn hetzelfde. Als je er persoonlijk mee te maken krijgt, ziet het er van de buitenkant goed uit. Maar als je eenmaal naar binnen moet is de werkelijkheid veel minder positief. Ervaringen die vervolgens door de verantwoordelijken in Den Haag worden ontkend, of gebagatelliseerd. En als men zegt geleerd te hebben van fouten en er beloofd wordt om het in de toekomst beter te doen, blijkt er vervolgens weinig tot niets verbeterd te zijn.⁵

De burger heeft dus weinig aanleiding om de tevredenheid over zijn eigen situatie gedeeltelijk toe te schrijven aan de overheid, noch is hij tevreden over zijn contacten met dezelfde overheid.

2. *To add insult to injury*, zoals de Amerikanen zo treffend zeggen, kent Nederland een samenleving (zoals trouwens de meeste Europese landen) met een groot democratisch deficit. Wij mogen eens in de vier jaar voor de Tweede Kamer stemmen. Die 150 gekozen leden bepalen vervolgens onderling welke regering er komt en wie de premier wordt. Alle besluiten worden vervolgens genomen op basis van het mandaat dat men op de verkiezingsdag heeft gekregen. Bij geen enkel besluit is er terugkoppeling met de mandaatverstrekkers (de kiezers) met de vraag of de interpretatie van dat mandaat (de vorming van het kabinet of de besluiten die er genomen worden) een juiste is. Met regelmaat stel ik bij peilingen vast dat voor een besluit dat in meerderheid door de Tweede Kamer wordt genomen onder de burgers geen meerderheid te vinden is. Maar toch wordt die beslissing genomen verwijzend naar het mandaat dat men – bij de vorige verkiezingen – van die burgers gekregen heeft.

In het boek *The wisdom of crowds* van James Surowiecki (2004) staat een heel interessant experiment, dat is uitgevoerd bij een lopende band in een fabriek. De tevredenheid van de werknemers was laag en men zocht naar een mogelijkheid de

productie te verhogen zonder dat die tevredenheid nog lager werd. De oplossing was om de snelheid van de lopende band te verhogen, maar elke werknemer kreeg een knop om het tempo aan te passen. De productie nam toe en de tevredenheid onder de werknemers verbeterde aanzienlijk. Die knop betekende namelijk twee dingen: de werknemers kregen invloed op het tempo van de productie en het bedrijf liet zien vertrouwen te hebben in zijn medewerkers. Vanuit die combinatie namen productie en tevredenheid dus toe.

De kiezer wordt binnen ons politieke systeem op grote afstand gehouden. Mede daardoor voelen burgers zich niet medeverantwoordelijk voor de besluiten die genomen worden. Tegelijkertijd wordt er ook geen prijs gesteld (wel met woorden, maar niet met daden) op hun betrokkenheid of inhoudelijke input. De burgers hebben niet zo'n knop als de werknemers aan de lopende band.

Maar dat de burger zo op afstand wordt gehouden maakt ons systeem nog niet slagvaardig. Integendeel: tussen de val van een regering en het aantreden van een volgende regering lagen de laatste keer negen maanden. Vervolgens komt er een coalitie (nu van drie partijen), waarbij ingrijpende maatregelen alleen genomen kunnen worden als die drie partijen het met elkaar eens zijn. Onze bestuursvorm is niet gericht op de snel veranderende wereld anno 2009.

Urgentie over de verandering van het politieke systeem werd en wordt niet gevoeld. Denk aan wat er met het referendum is gebeurd in de Eerste Kamer en met de gekozen burgermeester. Als ik politici – of anderen – hoor die geen grotere invloed van de kiezers willen, dan heb ik het gevoel dat zij de meeste burgers – behalve de eigen groep – beschouwen als een soort Tokkies. Die mensen kan je natuurlijk niet een vorm van zeggenschap of verantwoordelijkheid geven inzake politieke besluitvorming, wordt dan gesteld. De les van die knop voor de arbeiders aan de lopende band zijn politici niet in staat te leren. Natuurlijk zullen burgers niet over elk besluit direct een referendum organiseren. Het gaat erom dat zij in de gelegenheid worden gesteld voornemens te verbeteren of in een uiterst geval tegen te houden. Daarmee krijgen burgers – ook als zij niets doen – een vorm van medeverantwoordelijkheid voor de genomen besluiten. De kiezers ervaren dat de politiek geen vertrouwen in hen heeft en geven daarom ook geen vertrouwen terug.

Bij alle onderzoeken die ik sinds 2002 minstens enkele keren per week uitvoer, valt me op hoe sceptisch veel kiezers staan tegenover regering, politiek en alle, of vrijwel alle, politici. Het jaar 2008 was daar geen uitzondering op. Tot aan eind september 2008 zag je eigenlijk alleen bij Verdonk (tot de zomer), Wilders en Pechtold bij de eigen aanhang een echt groot enthousiasme. Bij de andere politieke leiders is zelfs dat niet het geval. De gemeenschappelijke deler van die drie is dat men niet tot de regering behoort en de eigen aanhang de verwachting heeft dat de betrokkene het anders zal doen dan de bestaande politieke cultuur. Doorgaans hadden deze drie samen gedurende 2008 rond de 30% van de kiezers achter zich.

Vanaf september 2008 is er wereldwijd sprake van een ernstige vertrouwenscrisis, met name in de financiële instanties. Dan is het haast ironisch te noemen dat juist in die periode in Nederland het vertrouwen in de regering aanzienlijk steeg. Deze stijging was te danken aan een unieke vorm van daadkracht in de Nederlandse politiek. Natuurlijk hielp het dat het geen echt controversiële ingrepen waren, maar in *no time* ingrijpende maatregelen nemen als er een probleem is, maatregelen die ook door de volksvertegenwoordiging worden gesteund, past bij het leven van de burger anno 2008.

Maar ook dit signaal van de burger werd niet begrepen. De ineens sterk groeiende steun voor regering en Bos werd vooral toegeschreven aan het feit dat in tijden van crisis burgers vooral hun heil bij de regering zouden zoeken of bij de partijen in het midden. Maar de geschiedenis leert wat anders. In tijden van crisis zoeken burgers hun heil bij degenen die leiderschap tonen door daadkracht te tonen of aan te geven (of te pretenderen) een duidelijke oplossing te hebben voor de problemen.

Het eerste kwartaal van 2009 (met aan het eind het overleg over de regeringsmaatregelen inzake de crisis) laat alweer de 'normale' situatie zien: de onvrede over regering en regeringspartijen is duidelijk toegenomen en de steun voor Wilders/PVV is in korte tijd verdubbeld. Naar het gevoel van de burger is daadkracht bij de regering (weer) ver te zoeken.

Omdat het hoognodige onderhoud aan ons systeem niet is gepleegd toen de economie bloeide, omdat Den Haag noch door had wat er aan de hand was, noch de urgentie voelde, zijn we nu de economische crisis ingegaan met een fors gebrek aan vertrouwen in de overheid. De historie heeft uitgewezen dat een slechte relatie tussen overheid en burger in combinatie met een periode van (economische) crisis ervoor kan zorgen dat het hele systeem onderuit gaat. Wat denkt men dat er in de Europese landen, nu we midden in een gure economische periode zitten, bij verkiezingen zal gebeuren? Een uitslag die ervoor zorgt dat er een krachtige regering komt met grote steun van de bevolking? Of een situatie waarin de slagkracht van de regering alleen maar nog minder wordt, hetgeen tot nog meer ontevredenheid leidt met alle gevolgen van dien?

Den Haag begrijpt nog steeds niet waarom de burger zo ontevreden is over de overheid en bagatelliseert, ontkent of negeert die onvrede.⁶ Net zoals destijds met Fortuyn: niet van te voren beseffen wat er gaat gebeuren en nadien niet willen of kunnen begrijpen wat er aan de hand was. Dat men de afgelopen 20 jaar in Den Haag niet heeft onderkend waar die onvrede van de burgers op gebaseerd is, laat staan dat men ingrijpende maatregelen heeft genomen om die aanzienlijk te doen verminderen, heeft ervoor gezorgd dat we op het moment dat het erop aankomt een veel te zwakke relatie hebben tussen burger en overheid. Die kan – niet alleen in Nederland – grote gevolgen hebben voor ons hele politieke en maatschappelijk systeem in de nabije toekomst.

Je kunt, zoals het SCP sinds begin 2008 doet, ieder kwartaal een onderzoek doen dat het woord 'burgerperspectief' in de titel heeft. Maar als je de verzamelde

informatie niet vanuit het perspectief van die burger beoordeelt dan zal men bij het SCP en in Den Haag nog steeds niet goed begrijpen wat zich echt aan het afspelen is. Laat staan dat men voorspelt wat er gaat gebeuren. Daar de gewenste en benodigde veranderingen niet vanuit Den Haag zelf komen zal het volk wel een andere weg vinden om ingrijpende veranderingen tot stand te brengen, met alle gevolgen van dien.

Noten

- 1 Maurice de Hond is sinds begin jaren zeventig actief in het markt- en opinieonderzoek. Sinds 1976 volgt hij op minimaal wekelijkse basis de ontwikkelingen van de politieke voorkeur van de Nederlanders. Hij signaleert sinds de jaren negentig een grote onderstroom bij het electoraat die afstand neemt van de traditionele partijen.
- 2 Trouw, 29 december 2007, www.trouw.nl/nieuws/nederland/article1534980.ece.
- 3 Het Parool, 7 mei 1998, [www.maurice.nl/pdf/1998/Evaluatie%20TK1998%20\(art.%20Het%20Parool,%20mei%201998\).pdf](http://www.maurice.nl/pdf/1998/Evaluatie%20TK1998%20(art.%20Het%20Parool,%20mei%201998).pdf).
- 4 'Fortuyn is goed voor 20 zetels', de Volkskrant, 22 november 2001, [www.maurice.nl/pdf/2001/De%20opkomst%20van%20Leefbaar%20Nederland%20%20\(art.%20nov%202001\).pdf](http://www.maurice.nl/pdf/2001/De%20opkomst%20van%20Leefbaar%20Nederland%20%20(art.%20nov%202001).pdf).
- 5 Karakteristiek voor deze instelling van de overheid is hoe in Nederland met klokkenluiders wordt omgegaan. In plaats van die mensen te omarmen en ervoor te zorgen dat misstanden snel worden opgelost, wordt er in feite alles aan gedaan om het klokkenluiden te ontmoedigen. Denk aan mensen als Fred Spijkers (zelfs als na vele jaren de overheid haar fouten erkent slaagt men er nog niet in tot een goede afwikkeling te komen) en Ad Bos (vervolgd door het openbaar ministerie en inmiddels wonend in een camper).
- 6 Illustratief is wat het SCP eind september 2008 met de uitslag van het tweede kwartaalonderzoek van het COB heeft gedaan. Het belangrijkste nieuws volgens het persbericht was: 'In vergelijking met de andere EU-landen is het vertrouwen van de Nederlanders in de politiek relatief hoog'. Uit het onderzoek van de EU blijkt inderdaad dat de cijfers die in de andere EU-landen zijn gegeven aan regering en overheid lager zijn dan in Nederland. Dit werd de positieve hoofdboodschap die ook door de media werd overgenomen. De financiële crisis heerste inmiddels in volle omvang. Maar als je het rapport zelf las kon je zien dat Nederlanders aan de regering een vertrouwenscijfer van gemiddeld 5,1 gaven (de maximumscore was 10) en in de andere EU-landen is het vertrouwen nog lager dan bij ons. Dat zou in heel Europa alle alarmbellen moeten laten rinkelen. Maar het SCP vond de conclusie dat het in Nederland beter is dan in de andere landen relevanter!